

PERKŪNO SKALA

Dainius RAZAUSKAS

Tai ankstesnio straipsnio „Lazda sudavus iš uolos pasilieja versmė“ tęsinys (Razauskas 2024b: 14–21). Jame jau buvo pateikta nemažai pavyzdžių, kuriuose Perkūnas ar jo mitinis įgaliotinis uolą perskelia arba visai suskaldo. Dabar pastebėsime, jog skaldyti uolas (didelius akmenis) – būdingas Perkūno ir jo atitikmenų kitose tradicijose užsiėmimas. Savo ruožtu vienas būdingiausių uolos pavadinimų įvairiose kalbose apibūdina ją kaip (at)skeltą ar skilusią. Toks ir slavų *skala ‘uola’, tiksliai sutampantis su lietuvių žodžiu skala, irgi dažnai pavartojamu kalbant apie atskeltą akmenį, akmens skeveldrą ir, be kitų, turintis reikšmę ‘uola’, kuri, nors laikoma slavizmu, tokia visai nebūtinai yra. Ypač tai rodytų šio žodžio vartosena buvusiuose dvikalbiuose lietuvių-gudų kraštuose. Podraug juose Perkūno atskelta skala priskiriama velniui, o skala, kuria Perkūnas skelia, – pačiam Perkūnui kaip vienas iš Perkūno ginklo pavadinimų. Išryškėja dvi skirtingos uolos pavadinimų motyvacijos: pats žodis uola, kaip jau minėta anksčiau (Razauskas 2023b: 17–19), yra susijęs su veiksmoždziais velti, voliوتي, o štai skala – su skelti. Iškeliami prielaida, jog pirmasis iš šių pavadinimų yra „velniškas“, o antrasis – „perkūniškas“.

Prasminiai žodžiai: Perkūno skelta uola, lietuvių žodis skala, skirtingi uolos pavadinimai, velnio uola ir Perkūno skala, lietuvių (baltų) mitologija.

■ Praeitame straipsnyje jau pateikta nemažai pavyzdžių, kuriuose Perkūnas ar jo mitinis įgaliotinis uolą perskelia arba visai suskaldo, paleisdamas lietis ja užverstą versmę, užtvenktą tėkmę¹. Anksčiau plačiau kalbėta, kaip Perkūnas trenkia (didelį) akmenį, uolą, nes po juo paprastai slapstosi ar ant jo tupinėja velnias², o trenkdamas kartais irgi perskelia. Prisiminkime: *Perskilę dideli akmenys esqs Perkūno darbas, kai jis įpykęs audroje mušęs po jais pasislėpusius velnius. Audroje patariama nebūti arti didelių akmenų.*³ Kadangi velnias tėkmės tvėnkia, stabdo, ir dažniausiai (dideliais) akmenimis⁴, tai šiedu vaizdiniai persikloja arba, tiksliau, sudaro vieno pamatinio vaizdinio dvi atmainas.

Dar keli būdingi pavyzdžiai. Štai Balio Buračo perpasakotas padavimas: „Šiluvos miestelio lauke yra Perkūno apskaldytas akmuo, neva tai velnio girna esanti. Kartą vienas žemaitis, audrai besiarinant, ėjo iš darbo namo pro tą velnio girną. Ogi žiūri – sėdi velniūkštis susirangęs ant to akmens ir mala taboką. <...> Tik spėjo nueiti keletą žingsnių nuo velnio girnų, ogi kai skels Perkūnas į tą akmenį, kur nelabasis sėdėjo. <...> Paskui visi matė tą akmenį, Perkūno pusiau perskeltą“; kitame panašiam padavime apie „didelį akmenį“ prie Dubysos netoli Raseinių vėlgi: „Tik spėjus varsteli jam paėjėti, triskart skėlė akmenin Perkūnas.“⁵

1 Razauskas 2024b: 17–20.

2 Razauskas 2024a: 25–30.

3 Balys 1998: 40, Nr. 148.

4 Razauskas 2023a: 26–28.

5 Buračas 1996: 27–28.

Dar pastaraisiais metais Žydavainių k. Joniškių apylinkėse (Molėtų r.) užrašytas pasakojimas apie Vaidulų kalno akmenį:

*Viršum kalno buvo didelis akmuo, tai, būdavo, vasarą, kai griauzmas būna, tai visadu perkūnas ten griaudžia į tą akmenį, tai taip buvo sudaužytas visai. <...> Buvo gi didelis didelis toks akmuo, a dabar jau visai nedidelis likęs. <...> Būdavo, kiekvieni metai, kai duos perkūnas, tai į šitą akmenį. Jis buvo kaip pusė stalo didumo, daugiau kaip pusė stalo, beveik nuo žemės kaip stalas buvo, o paskui jau sudaužytas, tai nieko iš jo neliko.*⁶

Sudaužytas reiškia suskaldytas.

Vykinto Vaitkevičiaus apibendrinimu, „Perkūno paženklinti – daugelis skilusių, įtrūkusių šventais laikomų akmenų“⁷.

Kartais ši Perkūno veikla gali būti priskirta kam nors kitam: *Griaudžia, kai šv. Petras akmenis skaldo* (Šiluva, Raseinių r.); o kartais net pats *Liucipierius akmenis skaldo* (Šunskai, Marijampolės r.)⁸.

Jau minėtas J. Balio pasakojimas, kaip latvių „griaustinis persekiojo velnią, jis pasislėpė po akmeniu, kurį griaustinis sutrupino“⁹, taigi sudaužė į smulkias šukes, iš esmės – *suskaldė į skaldaq*. Irgi jau minėtame latvių padavime apie Ar-

6 Balkutė 2013: 93.

7 Vaitkevičius 2016: 37.

8 Balys 1998: 58, Nr. 530, 536.

9 Balys 1998: 196, Nr. 15; žr. Razauskas 2023c: 20.

nių akmenį prie Rygos–Daugpilio plento: *Pērkons Velnu trenkājis, ka tas nekur nevarējis no Pērkoņa glābties, un tamdēļ ielidis Ārņu akmenī. Un, kā Pērkons Velnam spēris ar savu zibeni, tā apspēris arī akmeņam vienu šķēlkši* „Perkūnas Velniā trankē, kad tas niekur negalējo nuo Perkūno pasislēpti, todėl įlindo į Arnių akmenį. O kai Perkūnas Velniui trenkė (spyrė) savo žaibu, tai ir atskėlė (atspyrė) akmens luitą“¹⁰. La. *šķēlkše, šķēle* ‘luitas, luistas’ pašakniui būtų tiesiog *atskala, skala* (iš la. *šķelt* = lie. *skelti*)¹¹.

Dar paminėtinas latvių padavimas apie „velnio tiltą“:

*Vecāki ļaudis stāsta, ka mežā netālu no Vilces muižas tā grava esot Velna grava. Pār gravu iet mazu akmeņu tiltiņš; zem tā Velns slēpies pērkonā laikā, tādēļ iesaukts par Velna tiltiņu. Kādreiz, kad Velns izdzirdis ierūcamies pērkonu, viņš kāpis priedē lūkoties, cik tālu ir pērkons, bet pērkons bijis tuvu un spēris Velnam. Priede sašķelta vairākās daļas, un Velns ietriekts dziļi zemē.*¹²

Senesni žmonės pasakoja, kad miške, netoli Vilcės dvaro, toji griova esanti Velnio griova. Per griovą eina mažas akmenų tiltelis; po juo velnias slepiasi perkūnijos metu, todėl jis pavadintas Velnio tilteliu. Kartą velnias, išgirdęs griaudžiant perkūną, lipęs pušin žiūrėti, kaip toli perkūnas, bet perkūnas buvo arti ir trenkė velnią. Pušį suskaldė į daugybę dalių, o velnią nutrenkė giliai žemėn.

Patsai Perkūno *skėlimas* šiuo atveju teko nebe akmeniui, uolai, o šalia augusiai pušiai, kurion buvo įsilipęs velnias, bet vis dėlto.

Latvių dainos lyrinis herojus, prisistatęs esąs *Dieviņa ormanītis* „Dievulio vežėjas“ (Perkūnas?), sako gavęs iš jo tokį kalaviją, kad: *Es varēju Vellam durt, / Akmentiņus saskaldīt* „Aš galėjau velnią durti, / Akmenis suskaldyti“¹³.

Verta čia vėl prisiminti gudų padavimą apie akmenį, vardu „Skeltas“: *Ёсць крыніца, завеуца Шчапаны камень. Зверху над крыніцай невялікі камень. Так завеуца, бо камень расчапаны, а з яго уячэ крыніца* „Yra versmė, vadinasi akmuo Ščeponas. Virš versmės nedidelis akmuo. Taip vadinama, nes akmuo perskeltas, o iš jo teka versmė“¹⁴. Be to, kad šitas Ščeponas – tai tas pats

jau aptartas Steponas, buvęs *stepas* ar *stabas*¹⁵, čia esama dar vienos dabar mums svarbios sąsajos – tai sąskambis tarp šio šiek tiek pakeisto vardo ir bendrinių žodžių *шчапаны* ‘skelti, skaldyti’, *шчапаны* ‘skeltas, skaldytas’, *рас-шчаны* ‘perskelti’. Galima manyti, kad šis akmens vardas Steponas tyčia vos pakeistas taip, kad būtų suprantamas kaip ‘skeltas, skaldytas akmuo’, juolab kad čia pat jis ir paaiškintas dalyviu *рас[у]чаны* ‘perskeltas’. O iš *skilimo*, iš *skylės* kaip tik ir liejasi versmė.

Kitame gudų padavime atitinkamai paaiškinamas kaimo pavadinimas *Камянное* ‘Akmeninis’ (arba *Каменка* ‘Akmenynė’): *Раней там быў вялікі камень. Каля гэтага каменя гулялі кадрылю. Адночы стрэліў пярун і зрабіліся маленькія каменчыкі. Адсюль і пайшло Камянное* „Anksčiau ten buvo didžiulis akmuo. Prie to akmens šokdavo kadriļį. Sykį šovė Perkūnas, ir pasidarė maži akmenėliai. Iš čia ir paėjo Akmeninis“¹⁶. Kad „prie to akmens šokdavo kadriļį“, gali būti užuomina į velnius, taigi į akmens ryšį su velniu.

Panašiai suomių tautosakoje, griaustiniui trenkus, „velnias krito be sąmonės, ir visi [jo] namai subyrėjo. Taip pat sutrūko ir visos uolos“; arba „velnias pavogė griausmo įrankį ir pasislėpė uolose, savo gyvenime“, t. y. savo namuose, o Perkūnui atgavus jam priklausantį ginklą, „sudrebėjo žemė ir trūko uolos“¹⁷. Lietuviškai galima būtų pasakyti ir *skilo*.

Kai germanų griausmavaldis Toras kūju trenkė savo priešininkui per galvą, irgi „sudrebėjo žemė, susiūbavo kalnai, sugrumėjo uolos“¹⁸. Vienoje sagoje patikslinama: „Toras yra nuveikęs daug didžių darbų, skaldė didžiulius akmenis ir triuškino uolas“¹⁹.

Jau senovės hetitų „Giesmėje apie Ulikumį“ – uolos vaiką, kuris ir pats įjasmenino uolą, – perkūnijos dievas, ruošdamasis kovai, sako: „Greičiau tegu pašaukia tokias perkūnijas, / Kurios per devyniasdešimt varstų uolą suskaldō“²⁰. Ir senovės indų „Rigvedoje“ (I.85.10) Indros palydovai Marutai *ūrdhvām nunudre ’vatām tā ójasā dādṛhānām cid bibhidur ví párvatam* „aukštyn versmę pramušė jėga, net tvirtąją perskėlė uolą“.

10 AnIT: 75; žr. Razauskas 2023c: 20.

11 KtLEV II: 347.

12 AnIT: 134.

13 Kursite 1996: 14.

14 НІБІІ I: 231, Nr. 592; žr. Razauskas 2024b: 19.

15 Razauskas 2022: 32–37.

16 ЛІП: 306, Nr. 433.

17 Balys 1998: 134, 135.

18 Demeter 1993: 46.

19 Davidson 1990: 74.

20 ЛУН: 133; plg. SRP: 212.

Šiaurės Kalifornijos indėnų katų (*Kato, Cah-to*) griautinio dievas perskėlė uolas, paleido lietu ir taip sukėlė tvaną²¹.

Atitinkamai „perkūniškas“ yra Dievo pyktis Biblijoje (Nah 1.6): „Jo pyktis liepsnoja kaip ugnis, uolos nuo jo skeldėja.“ O perkeltine, dvasine prasme, kurios mums niekuomet nedera pamiršti, „tai Viešpaties žodis, – kaip trupinantis uolą kūjis“ (Jer 23.29). Kitaip tariant, „skaldantis uolą“.

Perkūno ar jo atstovo skaldomos, skeliamos, nuo jo trenksmo skilusios uolės vaizdinys toks būdingas, kad štai slavų kalbose pats uolą žymintis žodis **skala* (ru. *скала*, le. *skala* ir kt.; beje, ukrainiečių *скеля*) pradžioje kaip tik reiškė nuskeltą ar perskeltą didelį akmenį luitą, todėl tiesiog yra kilęs iš ide. šaknies *(s)*kel-* ‘skelti’, tos pačios kaip lie. *skėlti*, *skilti*, la. *škel̃t* ‘skelti, skaldyti’, *škilt* ‘skilti’, sen. isl. *skilja* ‘skelti’, hetitų *iškallā(i)* ‘laužyti, griauti’ ir kt.; slavų kalbose dar plg. tos pačios šaknies ru. *о-сколок* ‘at-skala, skeveldra’, *цель* ‘plyšys, įskilimas’, *у-целье* ‘tarpekliis’ ir *целье*, *целье*, *целька* ‘akmeninis, ištiso akmenis jūros krantas’ (irgi esmiškai ‘uola’); baltų kalbose atitinkamai – lie. *skėltė* ‘atskeltas su aštria briauna akmenis gabalas’, *skalà*, *skilà* ‘skeltas pagalys, pliauska’, ‘atskilusi dalis, atplaiša, skelvedra’, *skiltis*, *skylė* ir kt.²²

Tos pačios šaknies ide. *(s)*kel-* ‘skelti’ gali būti ir gr. *χαλιξ* ‘nedideli akmenys, skalda, žvyras’, lo. *calculus* ‘akmenėlis’, *calx*, *-cis* ‘kalkakmenis, kalkės’ (iš jų Europos kalbose atsirado *kalkių* pavadinimas), taip pat lo. *silex*, *-icis* (< **scilec-*) ‘kietas akmuo, titnagas’, ‘uola’ (iš jo Europos kalbose atsirado *silicis*, *silikatas* ir t. t.), nors dėl šių žodžių kilmės pastaruoju metu abejojama²³.

Tos pačios šaknies žodžiais kai kuriose slavų kalbose pavadinamas titnagas, kaip antai lie. *skalka*, blr. dial. *скалка* – greta ukr. dial. *скалка* ‘atskala, skala’ ir ‘atsikišusi uola’; panašus santykis tarp kitos šaknies žodžių: lie. *krzemień*, ru. *кремень*, ukr. *кремень* bei kt. bendra reikšmė ‘titnagas’ (irgi turbūt pirmiausia ‘atskala, skeveldra’) – greta ukr. dial. *кременін* ‘titnagas’ ir šiaip ‘akmuo’, ‘uola’, ‘kalnas’²⁴.

21 Leeming 2010: 75–76.

22 Borys 2005: 550; Brückner 1927: 493; Buck 1949: 52, Nr. 1.44.5; FrLEW: 800; KrLEV II: 194–195, 347; PkIEW: 923–926; ДальТС IV: 191; ФсЭСРЯ III: 160, 630; IV: 181, 501; ЧрИЭС II: 166, 432–433 ir kt. Plg. ALEW: 1064–1065. Lie. žodžius žr. LKŽ.

23 Žr. PkIEW: 924; ЭССЯ XII: 121; WHLEW I: 145 (plg. II: 536; Vaan 2008: 564; BkEDG: 1610); Klein 2003: 105, 106 (plg. 684); FrGEW II: 1068 ir kt.

24 Петлева 1976: 20–22; žr. Borys 2005: 550; ЭССЯ XII: 118–122 ir daug kur kitur.

Ryšį tarp reikšmių ‘uola’ ir ‘skelti, daužti’ patikimai patvirtina lo. *rūpēs* ‘uola’ – iš *rumpo*, *-ere* ‘(pra)laužti, laužyti, (su)griauti, (su)plėšyti, (su)draskyti’²⁵; lo. *saxum* ‘uola’ – iš *secāre* ‘(nu)(per) pjauti, (nu)(per)kirsti, (su)skaldyti’²⁶; iš dalies lo. *lapis* ‘akmuo’, siejamas su gr. *λέπω* ‘lupti, dirti, mušti’²⁷; iš dalies ir gr. *μάραρος* ‘(baltas, blizgantis) akmuo ar uola, marmuras’, bendrašaknis su *μάραμαι* ‘kovoju, grumiuos, stengiuos’²⁸. O sen. indų uolos pavadinimas *ádri* tradiciškai aiškinamas kaip neiginio *a-* ir šaknies *dar-* / *dṛ-* ‘skelti, skaldyti, daužyti, triuškinti’ junginys, reiškiantis ją esant ‘neperskeliamą, nesuskaldomą’²⁹, bet vis dėlto apibūdinantis per skėlimą, skaldymą.

Pažymėtina, jog lie. (žem.) *kūlis* ‘akmuo’ yra kilęs tiesiog iš *(su)kūlti* ‘(su)daužyti, (su)trupinti į gabalus, (su)skaldyti’ ir galiausiai yra bendrašaknis su *skėlti*³⁰.

Kiti šios šaknies lietuviški žodžiai neretai irgi itin priartėja prie reikšmių ‘akmuo’ ar ‘uola’. Be minėto *skėltė* ‘atskeltas su aštria briauna akmenis gabalas’, ir žodžio *skiltis*, *skiltis* bendra reikšmė ‘atskeltas gabalas, atskala, nuolauža’ grindžiama vien „akmeniniais“ pavyzdžiais: *Kalkakmeni galima skaldyti didesnėmis skiltimis* (neįvardyti raštai); *Rodo tą (jūros buvimą) skiltys uolos, nuskilusios nu tą kalnų* (S. Daukantas); *Išėmęs tą skiltį mūro, įlindo pirmu jaunesnysis vagis, prisisėmęs pinigų, išlindo laukan, o mūro skiltį įstatė atgal* (iš J. Basanavičiaus surinktų pasakų); taip pat žodžio *skilà* reikšmė ‘atskilusi dalis, atplaiša, skeveldra’: *Akmuo nuo daužymo kūjumi skilomis eina* (A. Juškos žodynas); *Akmenis skilos išlėkė į padangę [sprogdinant]* (neįvardyti raštai); *Jei randa kame akmenį išskaldžiau į šešias skalas* (Rietavas, Plungės r.); *Gremžtukas padarytas iš rusvo*

25 Buck 1949: 51, Nr. 1.44.2; FrLEW: 307; Klein 2003: 647; LoLKŽ: 759; PkIEW: 870; Vaan 2008: 529–530; WHLEW II: 451, 454.

26 Buck 1949: 51, Nr. 1.44.2; FrLEW: 307; Klein 2003: 658; PkIEW: 895; WHLEW II: 484; atmeta Vaan 2008: 541.

27 Buck 1949: 51, Nr. 1.44.2; FrLEW: 307; WHLEW I: 761–762; kaip galimybę pripažįsta PkIEW: 895.

28 FrGEW II: 176–177; Klein 2003: 445; PkIEW: 736; abejoja BkEDG: 907.

29 Grassmann 1872: 39–40; Елизаренкова 1999: 188; su klaustuku MrhEWA I: 65; visai kitaip PkIEW: 778; ГМИВИЯИ: 666; EIEC: 547.

30 FrLEW: 307 (plg. 211–212, 800); SmSEJL: 321 (dabar sąsajos lyg ir atsisakoma, žr. ALEW: 513). LKŽ VI: 851, 855.

titnago skalos (neįvardyti raštai); *Kap šiuomet pirmąkart trenkė perkūnas, tai radau itą skalą* (Rodūnia, Varanavo r., Gudija); negana to, *skalà* turi ir reikšmę ‘uolienos (kalkakmenių ar kieto molio) klodas žemėje’: *Žemė nederlinga – daug skalos* (Rumšiškės, Kaišiadorių r.); taip pat ‘klintys, kalkakmeniai’ ar ‘klienties gabalas’: *Privežė skalų į kalkinyčių – degs kalkes* (Linkuva, Pakruojo r.); tad ir žodis *skalà* atskirai paimta reikšme ‘uola’ (*Parodė medžiagą – baisios skalos, akmenynas* Ūdrija, Alytaus r.; *Grabas buvo iškaltas iš akmenies, tai yra iš skalos* 1753 m. „Ziwatas...“), nors laikomas slavizmu³¹, toks visai nebūtinai yra. Nėra jo ir Prano Skardžiaus sudarytame lietuvių kalbos slavizmų sąrašė³².

Formalus tapatumas tarp lie. *skalà* ir sl. **skala* ‘uola’, matyt, aiškintinas kitaip – kaip vienas iš tų gausių atvejų, kai baltų ir slavų kalbos tebeturi paveldėję tą patį žodį, tik slavų kalbose jo kilmė nebėra savaimė suprantama (neišlikęs tos pačios šaknies veiksmožodis), o baltų ji tebėra visiškai skaidri. Dėl reikšmių raidos ‘skelti’ → ‘akmuo, uola’ iš šios šaknies žodžių lietuvių kalboje dar paminėtina *skaldà* ‘apysmulkiai suskaldytų akmenų, plytų masė, žvirgždas’, *skalūnas* ‘plo-nais sluoksneliais skylanti uoliena’³³. Beje, *skaldà* išvestas iš *skaldyti* lygiai taip pat, kaip *skalà* – iš *skelti*, ir dažninis veiksmožodis *skaldyti*, žymintis pakartotinai ilgiau vykstantį skėlimo veiksmą, kaip tik atitinka *skaldą*, sudarytą iš apysmulkiai suskaldytų akmenų, o vienusyk atskelta *skalà* gali būti ir santykinai didelė – uola.

Žmonės, suprantama, akmenis bei uolas skaldo ūkiniais tikslais, bet mitologijoje pagrindinis ir nelygstamas skaldytojas yra Perkūnas. Perkūno atliekamas veiksmas *skėlimas* ir jo padarinys *skala* susiję taip glaudžiai, kad štai gudų Polesėje šiuo žodžiu pavadinamas pats perkūno trenksmas – *пéран-скалá* ‘perkūn-skala’ arba tiesiog *скалá*, pavyzdžiui: *скала цяліцу убіла* „skala (= perkūnas) telyčių užmušė“³⁴. Taigi čia toji *skala* jau nebe Perkūno trenksmo padarinys, o patsai Perkūno ginklas, kuriuo jis trenkia, – ne kas Perkūno atskelta, nuskelta ar perskelta, o kuo Perkūnas skelia. Taigi Polesėje žodžiais *скалá*, *ска́лка* pavadinamas pats Perkūno ginklas, ir jie vartojami kaip žodžių *пярун* ‘perkūnas’ ir *маланка* ‘žaibas’

sinonimais³⁵. Pavyzdžiui: *Скала – молния. От, гаворать – попала скала – дом загореўса* „Skala – žaibas. Va, sako: pataikė skala – namas užsidegė“; *Як грэміць у нападае по дрэву, і разбівае дрэву – кажуць, скала по дрэву проходуць* „Kai griaudžia ir pataiko į medį, ir suskaldo medį, sako: skala per medį pereina“; ir tuo pat metu tai akmuo, uola: *Скала – дики камень. Буваюць три каменя больших – три скалы* „Skala – laukinis akmuo. Būna trys dideli akmenys – trys skalos“, t. y. „uolos“ (turima omenyje kaimo pakrašty gulintys trys dideli akmenys)³⁶. Palyginimui prisimintinas vedų žodis *пárvata* ‘(akmeninis) kalnas’, ‘uola’, ‘(didelis) akmuo’, mat juo irgi gali būti pavadinamas Perkūno (Indros) ginklas, ir jis pats (< ide. **peruṅt-*) daugelio kalbininkų etimologiškai tiesiog siejamas su slavų *perunu* ir baltų *perkūnu*³⁷.

Tatjana Sudnik pateikia pavyzdžių ir iš mišraus lietuvių–gudų paribio: „Tokios yra *skáلكos*, blr. *ска́лки*, kitaip dar *пярэуновыя камені* ‘Perkūno akmenys’ (titnagas). Juos minintys tekstai rodo akmenis esant Perkūno atributus: *пярун скалкай у камянь кіня* ‘perkūnas skalką į akmenį sviedė’; *поўныя паля скалкаў, эта пярун настраляўшы, эта з яго стрелаў, паслухай, як ахня у камянь, а тады ужо дошч перыць* ‘pilni laukai skalkų, tai perkūnas prišaudė, tai iš jo strėlių [perkūno kulku], tik paklausk, kai oštels į akmenį, o tada jau lietus peria’; *скалка з дзюркай, казалі, ат таго што пярун у руках патрымаў* ‘skalka su skylute, sakydavo, nuo to, kad Perkūnas rankose paturėjo“ ir t. t.; „Tačiau tuo pat metu *skalka* siejama ir su velniu: *скалка усё адно нідобрая, яна ні ад добраго, чартоўска скалка з дзюркай, вяліно скалка* „skalka vis tiek negera, ji ne iš gero, velniška skalka su skylute, velino skalka; ekspresyviniam posakyje: *куды ты ляціш, чорт ты са скалкай!*“³⁸

Atkreipkime dėmesį į priešpaskutinį pavyzdį, pasakytą, matyt, dar dvikalbio, lietuviškai tebetmokėjusio pateikėjo: jame *вяліно скалка* = *velino skalka* ištarta lietuviškai. Tad ir pati ši *skalka* gali būti ne tik perimta iš gudų, kur ji būtų sudaryta iš tos pačios reikšmės daiktavardžio *скалá* su mažybine priesaga *-ка*, arba hibridinė, sudaryta

31 Visi šios pastraipos duomenys iš LKŽ XII: atitinkamai 894, 882 ir 687–688.

32 Žr. SkardžiusRR IV: 255.

33 LKŽ XII: 699, 713.

34 Судник 1979a: 75.

35 СД III: 280.

36 ВЭС: 375; tarmiški gudų gyvosios kalbos pasakymai čia užrašyti kirilica rašmenimis.

37 Иванов, Топоров 1970: 337; 1974: 99; ГМИВИАИ: 614–615, 792–793, 795; Елизаренкова 1999: 185–186; Puhvel 2001: 226–227; ЕИЕС: 582–583 ir kt.; žr. Razauskas 2024b: 15.

38 Судник 1979b: 231; gudų pasakymų fonetinė transkripcija mano supaprastinta į baltarusių bendrinį raštą.

iš lietuviškos veiksmazodžio *skel-ti* šaknies su slaviška priesaga *-ka*, bet ir visai sava, sudaryta iš tos pačios lietuviškos veiksmazodžio šaknies su lietuviška veiksmo įrankio pavadinimo priesaga *-ka*³⁹. O su velniu, velniu ji, matyt, siejasi tuo, kad nuo velnio uolos trenkęs Perkūnas ją atskėlė.

Pažymėtinos dvi skirtingos uolos pavadinimo semantinės motyvacijos ir, vadinasi, du skirtingi požiūriai į uolą, dvi skirtingos uolos sampratos:

1) uola yra tai, kas veliama, voliojama ar tiesiog veliasi, voliojasi, rieda kaip riedulys⁴⁰;

2) uola yra tai, kas skeliama ar atskelta arba kuo skeliama.

Pirmoji samprata syja su velniu, yra „velniška“: *velnias (už)velia, (už)volioja* didelį akmenį, *uolą* ant versmės, kaip *volą*, pylimą, kuriuo sustabdo, užtvenkia tėkmę⁴¹. Antroji samprata syja su Perkūnu, yra „perkūniška“: Perkūnas savo *skala uolą (per)skelia* kaip *skalą* ir velnio sustabdytus vandenį paleidžia lietus.

Galima būtų pastebėti, kad šios dvi uolės sampratos tėra atskiras atvejais daug platesnės ir gilesnės priešpriešos tarp dviejų pirmapradžių, archetipinių judesių (ir atitinkamų veikimo, elgesio būdų kuo įvairiausiose būties srityse): 1) „sukti“ ir 2) „kirsti“, iš kurių pirmasis yra būdingai „velniškas“, antrasis – būdingai „perkūniškas“. Tik dabar, deja, į tai leistis neturime nė menkiausios galimybės.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- ALEW = *Alllitausisches etymologisches Wörterbuch*, Version 1.1. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 2019.
- Ambrazas 1993 = Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida: Lietuvių kalbos veiksmazodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
- Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Balkutė 2013 = Rita Balkutė. Kaip raganos prijuostėm kalnus supylė: Molėtų rajono Joniškio apylinkės sakmės. *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 2.
- BkEDG = *Etymological Dictionary of Greek*, by Robert Beekes with the assistance of Lucian van Beek, I–II. Leiden–Boston: Brill, 2010 (puslapių numeravimas ištisinis).

39 Dėl jos žr. Ambrazas 1993: 202–203, § 357; SkardžiusRR I: 121–122, § 80.

40 Žr. Razauskas 2023b: 17–19 ir toliau.

41 Darsyk žr. Razauskas 2023b: 18–21.

- Borys 2005 = Wiesław Boryś. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2005.
- Brückner 1927 = Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1998 (Kraków, 1927).
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- Buračas 1996 = Balys Buračas. *Pasakojimai ir padavimai*. Sudarė Albinas Degutis, Vidmantas Jankauskas. Vilnius: Mintis, 1996.
- Davidson 1990 = Hilda R. Ellis Davidson. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Penguin Books, 1990.
- Demeter 1993 = Tekla Demeter. *Germanų ir keltų sakmės bei legendos*. Vilnius: Mintis, 1993.
- EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
- FrGEW II = Hjalmar Frisk. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)
- Grassmann 1872 = Hermann Grassmann. *Wörterbuch zum Rig-Veda*. Delhi, 1999 (1872).
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- KrLEV II = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.
- Kursīte 1996 = Janīna Kursīte. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996.
- Leeming 2010 = David Adams Leeming. *Creation Myths of the World*. Santa Barbara, California–Denver, Colorado–Oxford, England: ABC-CLIO (Greenwood Publishing Group), 2010.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.
- LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- MrhEWA I = Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1992.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Puhvel 2001 = Jaan Puhvel. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Razauskas 2022 = Dainius Razauskas. *Stabo* akmuo ir akmuo *stabas*. *Būdas*, 2022, Nr. 5.
- Razauskas 2023a = Dainius Razauskas. Užtvenkta tėkmė: Mitinio įvaizdžio dvasinė prasmė. *Būdas*, 2023, Nr. 2.
- Razauskas 2023b = Dainius Razauskas. Iš (po) uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2023, Nr. 6.
- Razauskas 2023c = Dainius Razauskas. Akmuo – velnio ir akmuo – velnias. *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, t. 11, Nr. 1.
- Razauskas 2024a = Dainius Razauskas. Perkūnui trenkus iš (po) uolos pasilieja. *Būdas*, 2024, Nr. 1.

- Razauskas 2024b = Dainius Razauskas. Lazda sudavus iš uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2024, Nr. 2.
- SkardžiusRR I, IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, I: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*; IV: *Moksliniai straipsniai ir studijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, 1998.
- SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- SRP = *Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Vaan 2008 = Michiel de Vaan. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden–Boston: Brill, 2008.
- Vaitkevičius 2016 = Vyktintas Vaitkevičius. *Baltų šventviečių atodangos*. *Liaudies kultūra*, 2016, Nr. 4.
- WHLEW I–II = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1938–1954.
- ВЭС = *Восточнославянский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования*. Москва: Индрик, 2001.
- ГмИвИЯИ = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- ДальТС IV = Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*, IV. Москва: Русский язык, 1982 (1866).
- Елизаренкова 1999 = Татьяна Яковлевна Елизаренкова. *Слова и вещи в Ригведе*. Москва: Восточная литература, 1999.
- Иванов, Топоров 1970 = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. К семиотическому анализу мифа и ритуала (на белорусском материале). *Sign, Language, Culture*. Eds. A. J. Greimas, R. Jacobson et al. The Hague–Paris: Mouton, 1970.
- ЛіП = *Беларуская народная творчасць: Легенды і паданні*. Складальнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае. Мінск: Беларуская навука, 2005.
- ЛУН = *Луна, упавшая с неба: Древняя литература Малой Азии*. Перевод с древнеазиатских языков Вяч. Вс. Иванова. Москва: Художественная литература, 1977.
- НПБП I = *Полацкі этнаграфічны зборнік*, вып. 2: *Народная проза беларусаў Падзвіння*, I. Укладальнік У. А. Лобач. Наваполацк: Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2011.
- Петлева 1976 = Ирина Петровна Петлева. Этимологические заметки по славянской лексике IV (и.-е. *sker-m- в славянских языках). *Этимология 1974*. Москва: Наука, 1976.
- СД III = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, III. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2004.
- Судник 1979a = Тамара Михайловна Судник. К мифологическому истолкованию нескольких архаичных текстов. *Balcano–balto–slavica: Симпозиум по структуре текста (предварительные материалы и тезисы)*. Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1979.
- Судник 1979b = Тамара Михайловна Судник. Материалы к белор. *p'arún*, лит. *p'arkūnas* в связи с архаичными представлениями. *Balcanica: Лингвистические исследования*. Москва: Наука, 1979.
- ФсЭСРЯ III = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, III. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- ЧрИЭС II = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, II. Москва: Русский язык, 1999.
- ЭССЯ XII = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, XII. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1985.

SKALA — SPLINTER, ROCK, THUNDERBOLT OF PERKŪNAS

Dainius RAZAUSKAS

This article directly follows the previous one in which a number of instances of a rock split by the thunder god (or his human agent) were already presented. This time we observe and stress that the rock splitting is a usual deed of the thunder god. In its turn, one of the most characteristic motives of denomination of rock in different languages defines it as being split, that is, as a kind of stone splinter, as Latin *rūpēs* from *rumpo*, *saxum* from *secāre*, Lith. *kūlis* “stone” from *kulti* “to break,” *skeltė* “a splinter of stone” from *skelti* “to split,” etc. This latter verb also indicates the source of the Slavic noun *skala “rock,” and directly substantiates the Lithuanian equivalent skala “splinter” among the concrete meanings of which likewise all sorts of split stone are quite frequent.

Therefore, although Lith. skala with the meaning of exactly “rock” is usually separated from the mentioned Lith. skala “splinter” and considered to be a Slavism, it could rather be derived using Lithuanian alone and ought not to be a borrowing altogether. The most interesting are mentions of this word in former bilingual Byelorussian–Lithuanian areas where the skala split by the thunder god is attributed to the Devil but, on the other hand, the skala by which Perkūnas himself strikes (Lith. *skelia*) belongs to him as one of the names of his thunderbolt.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-103008, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt